

korszakban ennek – a magyar politikai életben elsődleges szerepet kapott – problémakörnek szakértőjeként kívánt inkább mutatkozni, ami nem csökkentette, hanem egyenesen elősegítette a ki-gyezőési tárgyalások előtt önálló hangjának érvényesítését.

Felkai alapvető könyvének igen jelentős részét képezi a „második miniszterség” időszaka, amelyet a VI–VII. fejezetben tárgyal. Előbb a népoktatási törvény útját mutatja be a javaslatától a megvalósulásig, a parlamenti és parlamenten kívüli harcokat. Megállapítva a kétségtelen tény, hogy Eötvös művelődéspolitikájának legnagyobb, de mindenképpen a befejezett alkotása ez. Jól sikerültek könyvének további részei is, ahol a miniszteri működés egyéb területeit mutatja be, noha a tervekben nem mindig lett még valóság, de senki sem vitathatja el a kezdeményező, az indító e téren sem Eötvöstől. Hangsúlyoznunk kell Felkai érdemét abban, hogy a fejezetekben a megvalósuló közoktatásügyi politika eredményeit tárgyalja. Gyakran az a benyomás alakulhatott ki nem egy szerző munkájából, mintha Eötvösnek kiváló tervei lettek volna, amit nem volt ideje megvalósítani. Felkai szakított a „biográfiai-írói” koncepcióval és az infrastruktúra egy adott szakaszát építő munkásságot vizsgálja meg a források alapján és a megvalósult közoktatásügy eredményeiből, statisztikai adataiból következtetve vissza mutatja be hőstét.

Utolsó fejezetében (VIII.) mintegy a mű összegezésként Eötvös közoktatásügyi politikájának elméleti alapját, eszmerendszerét, politikai filozófiáját veszi vizsgálat alá. Kétség nem férhet ahhoz, hogy Felkai a közoktatásügy vonatkozásában sikeresen oldja meg az elmélet és gyakorlat szintézisét. Ha van, amiben nem feltétlenül azonos képet festenénk, az az általános politikus és a magyar nemzeti liberalizmus, valamint a neoabszolútizmus viszonyának, értékelésének kérdésében merülhetne fel, de aminek elvégzése – ahogy jeleztük – még hátra van. Vonatkozik ez az Eötvös-életmű általános jelentőségének, értékelésének és aktualizálási szándékának megítélésére is, ami nemcsak Eötvös, hanem a szerzők alapvető szemléletének függvényében jelentkezik.

Felkai kitűnő könyvet írt, amiért a legnagyobb elismerés illeti. Jegyzetapparátusa, irodalomjegyzéke, általában a mű szerkezete és kezelhetősége kifogástalan. Sajnálni csak azt lehet, ami a szerző hibáján kívüli tényező, hogy a hosszú hazai átfutási idő miatt is nem egy mű kimaradt a feldolgozásból, ami nem egyszer tartalmi vonatkozásban is hátrányt jelent. (Így felsőoktatási, orvosképzési vonatkozásban Markusovszky Lajos nevének említése stb. nem maradhatott volna el.) Talán néhány illusztrációt is szívesen vettük volna még az eddigiek mellett.

Antall József

VASKÓ LÁSZLÓ: A KÖZNEVELÉSÜGY FEJLŐDÉSE A TISZÁNTÚLI TANKERÜLETBEN (1944–1950)

Debrecen 1980. 404 oldal

Opera Facultatis Philosophicae Universitatis de Ludovico Kossuth Nominatae 2.

A Vörös Hadsereg által felszabadított Tiszántúlon a demokratikus erők kezdeményezésére az ország újjáépítésének szerves részeként 1944 őszén megkezdődött az iskolák helyreállítása, a tanítás megindítása, a köznevelés demokratikus reformja. Vaskó László arra vállalkozott, hogy feltárja, áttekinthe és értékelje azokat a demokratikus kezdeményezéseket, amelyek a tiszántúli tankerületi főigazgatóság területén a köznevelés demokratizálása érdekében történtek. A főigazgatósághoz tartozó öt megye az ország területének 20%-a, a lakosságának száma az ország lakosságának mintegy 17%-a. A háborús események következtében ezen a területen már akkor megkezdődött az új rend építése, amikor az ország nagyobbik részében még folyt a harc, ezért az itt kidolgozott és bevezetett javaslatok és intézkedések szerves előzményeit jelentik az országos, átfogó köznevelési reformnak.

A könyv szerzője vállalt feladattal igényesen és színvonalasan oldotta meg. Legnagyobb érdeme, hogy rendkívül gazdag levéltári és irattári forrásanyagot dolgozott fel szakszerűen és mértéktartóan. De felhasználta a korabeli sajtó közleményeit is. Egészében sikeresnek mondható az a törekvése is, hogy a helyi forrásanyagot az országos tervek és intézkedések tükrében vizsgálja és értékelje. A gazdag és igen szerteágazó forrásanyagot szuverén módon kezeli ennek következtében gondolatvezetése világos, jól áttekinthető. Az események, kezdeményezések bemutatásánál és értékelésénél felhasználja az idő-

szakkal foglalkozó neveléstörténeti, történeti, irodalomtörténeti publikációkat is. Ennek a széles körű tájékozódásnak birtokában tudja bemutatni azokat a kezdeményezéseket, javaslatokat és intézkedéseket, amelyek a köznevelésben ezen a területen bekövetkeztek.

A munka három fejezetben tárgyalja a köznevelés demokratikus átalakításának történetét. Az első fejezet azokat a kezdeményezéseket és intézkedéseket tekinti át, amelyek az 1944/45-ös tanévben láttak napvilágot. A második 1948 nyaráig tekinti át az iskolák és a köznevelés fejlődését. A harmadik fejezet pedig a szocialista jellegű iskola megteremtésére irányuló törekvéseket és intézkedéseket vizsgálja 1950-ig. Ez a felosztás több tekintetben vitathatónak mondható, de a szerző számára lehetővé teszi, hogy mondanivalóját jól strukturáltan tárja elénk. Ugyanakkor talán az időszak túlzott feldarabolása is akadályozza abban, hogy elég világosan és érzékletesen tárja elénk az iskolaügy változásainak és fejlődésének folyamatát, ennek a folyamatnak ellentmondásait.

Az első, rövid terjedelmű fejezet megismertet azokkal az intézkedésekkel, amelyek a tanügyigazgatás újjászervezését, az iskolák tárgyi és személyi feltételeinek megteremtését az iskolai élet megindítását, az oktatás és nevelés demokratikus szellemű átalakításának megkezdését lehetővé tették. A fejezet gazdagon dokumentáltan tárja elénk a tanügyigazgatás új szervezeteinek kialakítását. Azokat az erőfeszítéseket és helyi kezdeményezéseket, amelyek lehetővé tették a tanítás megkezdését a különböző iskolatípusokban. Az előadottak alapján indokoltan állapítja meg, hogy ezt az időszakot a bátor kezdeményezések és az öntevékenység jellemzi. Ez jellemzi a diákságot is, akik a tanítás feltételeinek megteremtésében és a köznevelés demokratikus reformjának kidolgozásában egyaránt jelentékeny szerepet vállaltak. A fejezetnek nagy erénye, hogy a köznevelés demokratikus reformjára irányuló tervezeteket és javaslatokat, köztük a diákság által készített javaslatokat is részletesen tárgyalja. A különböző javaslatok elemzőbb bemutatása és markánsabb értékelése a szakirodalom alapján ma már elvárható lenne. Az egész fejezetről alkotott kedvező benyomást rontja, hogy a fejezet elején „Előzmények” címen vázlatos, s ebből következően elnagyolt áttekintést ad a főigazgatóság területének viszonyairól és progresszív szellemi mozgalmairól. A tájékozottabb olvasót ez nem elégíti ki, a kevésbé tájékozottat a sommás megállapítások esetleg helytelenül informálják.

A második fejezet indításként olvasható politikai viszonyok rövid áttekintése a mai olvasó számára sematikusnak tűnhet. Ezt követően az általános és középiskolák szervezeti és tartalmi fejlődésének néhány sajátosságával foglalkozik a munka. Itt mindenképp az általános iskola kiépülését kísérhetjük, nyomon s közben megismerjük az általános iskola körül kialakult helyi vitát, a tanyai iskolák, a nemzeti iskolák helyzetét. Röviden jellemzi az általános iskola 1946-os tantervét. Sajnálni lehet, hogy értékelő megállapításai (a népiszkola tantervéhez viszonyítva egyértelmű előrelépést jelentett, vagy a koalíciós korszak szükségleteit tükrözte, de jelentős hozzájárulás az általános iskola megvalósításához) differenciálatlanságuk következtében nem igazítják el az olvasót. Az viszont máig figyelmeztető, hogy a tanterv és a hozzá kiadott utasítás nem volt elég instruktív az osztatlan iskolákban dolgozó pedagógusok számára. A fejezetből képet kapunk azokról a nehézségekről, amelyek hátrányosan befolyásolták, vagy éppen akadályozták az iskolák munkáját. Megismerjük azokat a helyi kezdeményezéseket is, amelyek az általános iskola kiépítése érdekében a községekben *közös iskolák* megteremtésére irányultak. A középfokú iskolákkal foglalkozó rész jól érzékelteti, hogy milyen sok gond és nehézség jelentkezett ezen a területen. A gimnáziumi óraterv változásait tárgyalva kiemeli azt a kezdeményezést, amely a román nyelvnek nem kötelező tantárgyként történő bevezetésére irányult. Szépen dokumentált sorokat olvashatunk a dolgozók iskoláinak kiépüléséről. Ezt követően a nevelés elméletének és gyakorlatának főbb kérdéseit tekinti át a könyv. Ez a rész sajnos mozaikszerű, visszatérően olvasunk olyan sorokat, hogy „nem egy testületben felvetődött” ez vagy az a kérdés. Ez a mozaikszerűség jól érzékelteti az akkori helyzetet, de nem segíti kellően az olvasót az uralkodó vagy jellegzetes törekvések felismerésében.

A fejezetben olvashatjuk, hogy a tankerületben is kimutathatók reformpedagógiai törekvések, de felelevenítésük ebben a korban „a tekintélyelvű, különösen pedig a fasiszta pedagógiával szemben előremutató volt”. (158.) Az olvasót zavarhatja, hogy az előremutató kitétel meglehetősen súlytalan, nem ad konkrét eligazítást. Sajnos, a fejezetben gyakorta előfordul hasonló jellegű „értékelés”. A fasiszta pedagógiára történő utalás nem tartható szerencsésnek, még akkor sem, ha ismerjük a nacionalista-revizionista-militarista nevelésnek a fasiszmus szolgálatába szegődését hazánkban is. Nem értjük, hogy mi indokolja Karácsony Sándor pedagógiai elméletének ilyen vázlatos és elnagyolt tárgyalását. Az itt olvasható megállapítások akkor kapnának helyes dimenziót, ha látnánk legalább

ilyen terjedelemben azt a pedagógiai felfogást, amely Karácsony idejében jelen volt az egyetemen. Itt olvasunk még a szovjet pedagógia hatásáról, a népi kollégiumokról, a debreceni Makarenko-vitáról.

A következő alfejezet olvasásakor – amely a pártok és társadalmi szervezeteknek a közoktatás demokratizálásáért folytatott küzdelmét tekinti át – az olvasóban az a benyomás alakul ki, hogy nem szerencsés ezt a kérdést az előzőektől elkülönítve tárgyalni. Az iskolák működése elé tornyosuló akadályok elhárításában vitathatatlanul kitűnő szerepe van az MKP PB 1946 júniusi irányelveinek, de ennek tárgyalása helyénvalóbb lett volna előbb. Ott, ahol az iskolák állapotával, a nevelés tárgyi és személyi feltételeivel foglalkozik. De ide csatolva lehetett volna bemutatni azt is, hogy a három éves terv elfogadása mit jelentett a köznevelésben.

Ennek a fejezetnek érdekes, sok új összefüggést feltáró része a demokratikus diákifjúsági szervezetek tevékenységével foglalkozik. Itt olvasunk a MADISZ keletkezéséről, iskolai szervezetei megalkulásáról és munkájáról. A diákönkormányzatokról írott összefoglaló utal a történelmi előzményekre, majd megállapítja, hogy a felszabadulás évében megszervezett diákbizottságok részben 1919. haladó és forradalmi hagyományaiból is merítettek. Ezt a megállapítást azonban semmivel nem támasztja alá. Az erről a témáról írott lapok jelzik, hogy a diákönkormányzat kérdése ezekben az években is sok vitát váltott ki, de jelzi azt is, hogy a középiskolás ifjúság tetemes része éretten vett részt közneveléspolitikai és egyéb társadalmi-politikai kérdések vitájában is. Igen jól dokumentált lapokat találunk az iskolai 48-as bizottságok tevékenységéről és a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének tevékenységéről. Hasonlóan kedvezően lehet nyilatkozni az úttörőmozgalomról írottakról. Legfeljebb az okozhat zavart, hogy az úttörőkről és a MADISZ-ról az előző fejezetben is szó esett. Igen érdekes forrásanyag alapján mutatja be a népi kollégiumok megszervezését és munkáját, illetve a különböző pártok égisze alatt működő kollégiumokat és egyesülésének előkészületeit. A fejezetet a felekezeti iskolák államosításáért folyó küzdelem bemutatása zárja.

A harmadik fejezetet ismét rövid politikai állapotrajz indítja, jelezve, hogy a köznevelés területén lehetővé vált a demokratikus feladatokról a szocialista feladatokra való áttérés. Majd megismerjük a felekezeti iskolák államosítását, a kiskolák összevonására tett lépéseket, a Dolgozók az Iskoláért mozgalom eredményeit. A kép, amit kapunk reális: bemutatja az államosítás következtében előállt nehézségeket, ill. új feladatokat iskolafokként. Értékes sorokat olvasunk az iskola és a társadalom kapcsolatáról, az MDP 1950-es közoktatási határozatának értékeléséről. Miután ez a fejezet követi az előző szerkezetét, itt is olvasunk az ifjúsági szervezetek munkájáról. A Diákszövetség munkájáról rajzolt kép az előzőekhez viszonyítva szürkébbre sikerült, amiben nyilván szerepet játszhatott a helyi források csekélyebb volta. A diákszövetségi vezetők munkájában mutatkozó torzulásokról szívesen láttunk volna dokumentumokat. Az általános iskolai egységes ifjúsági egyesület megszervezéséről írott rész leegyszerűsíti a kérdést, amikor a cserkészszövetség beolvadásáról ír. Az egységes ifjúsági szervezet tartalmi munkájáról elemzőbb szöveget szívesen látnánk.

A fejezet befejező része röviden foglalkozik a népi kollégiumokkal utalva az MDP NÉKOSZ határozatára és Révai beszédére (1948). Felidézi a párthatározatban megnevezett hibákat, majd kijelenti, hogy ezek az avantgardista törekvések *kismértékben* a vidéki kollégiumokban is fellelhetők voltak. Megpróbálja indokolni azt is, hogy miért csak kismértékben. Majd megkapjuk a rövid krónikát a kollégiumok tevékenységéről, azzal a megállapítással, hogy a kollégiumok *küldetése* a végéhez közeledett, mivel napirendre került az egységes állami kollégiumi hálózat kiépítése. A Köznevelés egykorú híradása alapján közli, hogy a NÉKOSZ III. rendes közgyűlése kimondta a NÉKOSZ felosztását. Mindezt olvasva úgy tűnik, a szerző nem vette figyelembe az elmúlt másfél évtized publikációit, a NÉKOSZ dokumentum-köteteket, s egyetlen szava sincs arról, hogy a NÉKOSZ-kritika sarkos része volt a politikai életben jelentkező torzulásoknak.

Ezzel összefüggésben jegyezzük meg, hogy más helyen is örömmel vettük volna a hivatalos dokumentumok regisztráló bemutatásán túllépő, elemzőbb tárgyalást és értékelést. Ezt a szemléleti kérdést azért is szóvá tesszük, mert hasonló jellegű kutatások esetében nélkülözhetetlen ahhoz, hogy azok valóban új összefüggéseket tárjanak fel s lehetővé tegyék egy-egy korszak árnyaltabb és differenciáltabb bemutatását és értékelését.

Köte Sándor